

УДК 159.9.072.4

А. М. Большакова

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри соціальної психології
Харківської державної академії культури

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА СИСТЕМА САМОСПРИЙНЯТТЯ І САМОСТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ СФЕРІ

Проведено дослідження взаємозв'язків особистісних ресурсів, що є складовими інноваційного потенціалу студентів, та їх самосприйняття і самоставлення у професійній сфері. Визначено, що більшість складових адаптаційного рівня інноваційного потенціалу (готовності до змін) є особистісними корелятами позитивного самосприйняття у професійній сфері. Показано, що значну кількість прямих інтеркореляцій з особливостями самоставлення студентів у професійній сфері утворюють також особистісні ресурси над-адаптивного рівня інноваційного потенціалу (особистісного динамізму як прагнення до змін).

Ключові слова: інноваційний потенціал, готовність до змін, особистісний динамізм, самоставлення, професіоналізм.

Постановка проблеми

Інтенсивні, а часто навіть кризові, соціально-політичні, економічні, культурні, світоглядні та інші перетворення, притаманні сучасному етапу існування людства пред'являють підвищені вимоги до психічних можливостей людини, психічне благополуччя якої зумовлюється не тільки її здатністю адаптуватися до тих змін, що їй пропонують, але й постати активним суб'єктом трансформаційних процесів з їх реалізації.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблема потенційного у психіці людини як невикористаних психічних резервів, здатних актуалізуватися під впливом певних умов, є однією з найбільш актуальних міждисциплінарних проблем, витоків вивчення якої сходять з праць Л. Виготського, С. Рубінштейна, В. М'ясищева, Б. Ананьєва, О. Леонтьєва Л. Божович, Б. Ломова.

Розробка загальних закономірностей функціонування потенційної сфери у процесі діяльності особистості здійснюється при вивченні адаптаційного потенціалу (А. Маклаков), творчого потенціалу (Я. Пономарьов, О. Яковлева, Д. Богоявленська), інтелектуального потенціалу (В. Дружинін), комунікативного потенціалу (О. Бодалев, Ю. Ємельянов, В. Лабунська, Л. Петровська), професіоналізму (А. Деркач, Е. Зеєр, Є. Клімов, Н. Кузьміна, Т. Кудрявцев, К. Платонов, Н. Пряжников, В. Шадриков) та ін.

Визначення особистісного потенціалу як інтегральної характеристики особистісної зрілості та основи самодетермінації людини запропонував Д. Леонтьєв [1], який вважав, що ця базова індивідуальна характеристика, «стрижень особистості», відображає міру подолання людиною завданих обставин та самої себе, свободи від зовнішніх та внутрішніх умов діяльності.

Найважливішою складовою загального особистісного потенціалу є певні особистісні якості, установки, прагнення та цінності, які зумовлюють здатність людини активно та успішно брати участь в інноваційних процесах у різних сферах суспільного та особистого життя.

Аналіз психологічних досліджень, спрямованих на вивчення психологічних закономірностей ефективної розробки та впровадження інновацій, дозволив дійти висновку, що першим ступенем (рівнем) здатності людини до інноваційної поведінки є її готовність до прийняття змін, які пропонує їй оточуюча дійсність. Другим ступенем (рівнем) прояву інноваційної здатності є власна ініціативність людини щодо активного пошуку та створення змін, що відповідають її життєвим прагненням та цінностям.

Перший рівень прояву інноваційного потенціалу (адаптивний, що виявляється як здатність людини до прийняття інновацій) забезпечується таким особистісним ресурсом як психологічна готовність до змін — здатність ефективно адаптуватися до умов, що швидко трансформуються.

Другий рівень (нададаптивну складову) інноваційного потенціалу — прагнення до змін — можна позначити поняттям особистісного динамізму, визначеного Д. Сапроновим та Д. Леонтьєвим як «здатність та готовність людини змінюватися за відсутності імперативної необхідності для цього» [3, 68]. Позитивний полюс цього конструкту дослідники охарактеризували як можливість людини активно впливати на себе та ситуацію, здійснювати значущі вчинки, долати страхи, тривогу та інші прояви захисних механізмів.

Останнім часом у психології проведено значну кількість досліджень особистісного, у тому числі інноваційного, потенціалу, у розробці цього напряму вже досягнуто певних результатів та отримано значні наукові дані, але досі невирішеним залишається коло суттєвих проблем. Зокрема малорозробленим залишається питання взаємозумовленості інноваційного потенціалу та системи самосприйняття, самооцінки та самоствавлення особистості, які є значущими факторами, детермінуючими її діяльність у всіх сферах життя.

Метою цього дослідження було вивчення взаємозв'язків особистісних ресурсів, що є складовими інноваційного потенціалу особистості, та системи її самосприйняття та самоствавлення у професійній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження

У дослідженні взяло участь 106 студентів віком від 19 до 24 років (59 юнаків та 47 дівчат). Обрання цієї вікової категорії обґрунтовано тим значенням, яке адекватна позитивна система ставлення студента до себе як до майбутнього професіонала має не тільки для загального психічного благополуччя, але й детермінації рівня мотивованості, енергійності та успішності в оволодінні обраною спеціальністю та подальшому професійному розвитку.

Для діагностики інноваційного потенціалу особистості було обрано методики, що відповідають виділеним складовим цього психічного ресурсу:

– адаптивний рівень (готовність до змін) — опитувальники «Особистісна готовність до змін» [2];

– нададаптивний рівень (прагнення до змін) — опитувальник «Прагнення до змін» Д. Сапронова та Д. Леонтьєва [3].

Діагностику особливостей самосприйняття та самоствавлення студентів у професійній сфері було проведено за допомогою опитувальника «Професійна затребуваність особистості» (О. Харитонова, Б. Ясько) [4].

Результати аналізу взаємозв'язку адаптивної складової інноваційного потенціалу (особистісної готовності до змін) та системи самосприйняття і самоствавлення у професійній сфері (статистично значущі коефіцієнти кореляції) наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Особистісна готовність до змін та особливості самоствавлення студентів у професійній сфері

Показники опитувальника «Особистісна готовність до змін»	Шкали опитувальника «Професійна затребуваність особистості» ¹								
	ЗРПП	ППС	ППЗ	ПК	ПА	ОРПД	СІ	СС	ЗРПЗ
Пристрасність	0,338 ²	0,233 ³		0,408 ²	0,357 ²	0,419 ²	0,377 ²	0,283 ⁴	0,394 ²
Винахідливість	0,319 ²	0,336 ²	0,236 ³	0,368 ²	0,382 ²	0,368 ²	0,407 ²	0,275 ²	0,4 ²
Оптимізм	0,455 ²	0,279 ⁴	0,428 ¹	0,395 ²	0,333 ²	0,348 ²	0,319 ⁴	0,37 ⁴	0,447 ²
Сміливість		-0,223 ³				-0,288 ⁴	-0,228 ³	-0,197 ³	
Адаптивність									
Впевненість	0,46 ²	0,353 ²	0,372 ²	0,426 ²	0,465 ²	0,479 ²	0,451 ²	0,368 ²	0,501 ²
Толерантність до невизначеності									
Загальний рівень	0,486 ²	0,295 ⁴	0,424 ²	0,46 ²	0,437 ²	0,365 ²	0,385 ²	0,341 ²	0,484 ²

Примітки: 1) тут та далі: ЗРПП — задоволеність реалізацією професійного потенціалу, ППС — приналежність до професійного співтовариства, ППЗ — переживання професійної затребуваності, ПК — професійна компетентність, ПА — професійний авторитет, ОРПД — оцінка результатів професійної діяльності, СІ — ставлення інших, СС — самоствавлення, ЗРПЗ — загальний рівень професійної затребуваності; 2) $p < 0,001$; 3) $p < 0,05$; 4) $p < 0,01$.

Результати кореляційного аналізу показали, що оцінки опитувальника «Професійна затребуваність особистості» тісно пов'язані із такими складовими психологічної готовності до змін, як винахідливість, оптимізм та впевненість ($p < 0,05$ та $p < 0,001$). Отже, дані табл. 1 свідчать про те, що студентам із позитивним самосприйняттям і самоствавленням у професійній сфері притаманні такі складові психологічної готовності до інновацій:

– вміння знаходити виходи із складних або незвичних життєвих ситуацій, шукати нові, неочікувані, оригінальні джерела інформації та інші ресурси для розв'язання проблем, що виникають вперше;

– оптимістичні сподівання, віра в успіх, небажання приймати гірший варіант розвитку подій, прагнення концентруватися не на проблемах, пов'язаних із виникненням інновацій, а на пошуку їх можливих рішень.

Значну кількість зв'язків із показниками професійного самоствавлення утворює пристрасність (див. табл. 1). Ця складова психологічної готовності до інновацій, що проявляється як енергійність, невтомність, підвищений життєвий тонус у нових, незвичних життєвих обставинах, є особистісним корелятом таких особливостей самосприйняття студентів у професійній сфері:

– задоволеність реалізацією особистісного потенціалу у професійній сфері, впевненість у власній професійній придатності, задоволеність рівнем затребуваності та набутим досвідом (високі оцінки за шкалою ЗРПП);

– позитивне емоційне ставлення до себе як представників співтовариства фахівців, повага до результатів власної професійної діяльності, переконання в їх соціальній значущості (високі оцінки за шкалою ППС);

– упевненість у власній професійній компетентності та успішності (високі оцінки за шкалою ПК);

– усвідомлення себе значущими фахівцями, які заслуговують на повагу колег (оцінки за шкалою ПА);

– позитивна оцінка змісту та результату власної професійної діяльності, впевненість у досягненні успіхів та визнання (оцінки за шкалою ОРПД);

– переконання у позитивному ставленні та повазі оточуючих до себе як до фахівців у певній галузі (оцінки за шкалою СІ);

– позитивне ставлення до себе як до фахівців, висока професійна самооцінка (оцінки за шкалою СС).

Досить неочікуваними є результати, отримані у перебігу кореляційного аналізу показників професійного самосприйняття і самоствавлення та оцінок психологічної готовності до інновацій за шкалою сміливість (див. табл. 1). Виявилось, що позитивно налаштовані щодо свого професійного сьогодення та майбутнього юнаки мають досить низький рівень сміливості як заповзятості, потягу до нового, незвіданого.

Як досить цікавий результат також слід зазначити відсутність зв'язку особливостей професійного самосприйняття і самоствавлення із адаптивністю як складовою особистісної готовності до змін, яка у даному опитувальнику визначається як особистісна гнучкість, вміння перебудовуватися у нових ситуаціях, змінювати свої плани та рішення.

Таким чином, перший етап статистичного аналізу даних дозволяє стверджувати, що більшість складових адаптаційного рівня інноваційного потенціалу особистості є особистісними корелятами позитивного самосприйняття юнаків — майбутніх фахівців у професійній сфері.

Наступним завданням статистичного аналізу отриманих у дослідженні результатів була оцінка взаємозв'язку нададаптивної складової інноваційного потенціалу (особистісного динамізму) студентів та системи їх самосприйняття і самоствавлення у професійній сфері. Статистично значущі результати (значення коефіцієнтів кореляції) наведено у табл. 2.

Таблиця 2

**Особистісний динамізм та особливості самоствавлення студентів
у професійній сфері**

Показники опитувальника «Прагнення до змін»	Шкали опитувальника «Професійна затребуваність особистості» ¹								
	ЗРПП	ППС	ППЗ	ПК	ПА	ОРПД	СІ	СС	ЗРПЗ
Подолання себе — інерт- ність	0,324 ¹	0,376 ¹	0,4014 ¹	0,365 ¹	0,421 ¹	0,254 ²	0,282 ²	0,249 ²	0,352 ¹
Прагнення до розмаїтості	0,229 ³	0,234 ³		0,407 ¹	0,381 ¹		0,254 ²	0,276 ²	0,315 ¹
Цінність змін — праг- нення до стабільності			0,224 ³	0,423 ¹	0,392 ¹		0,228 ³	0,255 ²	0,399 ¹
Внутрішній локус стабіль- ності	0,541 ¹	0,446 ¹	0,411 ¹	0,365 ¹	0,498 ¹	0,457 ¹	0,321 ¹	0,346 ¹	0,359 ¹
Мужність — побоювання									

Примітки: 1) $p < 0,001$; 2) $p < 0,01$; 3) $p < 0,05$.

Результати, наведені у табл. 2, показують, що особистісні ресурси, які складають нададаптивний рівень особистісного інноваційного потенціалу (прагнення до змін) утворюють значну кількість прямих інтеркореляцій з особливостями самоствавлення студентів у професійній сфері.

Студенти, які позитивно сприймають процес та результат свого професійного становлення, задоволені професійною самореалізацією, наявним та майбутнім статусом та авторитетом як фахівців, відчують наявність перспектив затребуваності за спеціальністю, мають високу самооцінку професійної компетентності та перспектив досягнення успіху у трудовій діяльності, мають високі оцінки особистісного динамізму, які свідчать про їх здатність:

– долати лінощі та інертність, бути активними, енергійними, дієвими та мотивованими на пошук і засвоєння перспективних інновацій у різних сферах;

– відчувати задоволення від прагнення до змін, навіть у звичайних життєвих ситуаціях, розширення власного життєвого досвіду, залученості до життя;

– визнавати високу актуальну та потенційну цінність змін, що запропоновані обставинами, або ініційовані особисто;

– переживати внутрішню опору на самих себе, як на досить суттєве підґрунтя досягнення життєвого успіху у світі, що змінюється.

За шкалою «Мужність — побоювання змін», яка дозволяє оцінити ресурси особистості у подоланні страхів та тривоги, її можливість бути мужньою та рішучою перед непередбачуваним за умов здійснення змін майбутнім, статистично значущих кореляцій виявлено не було (див. табл. 2). Такі

результати, вочевидь, перетинаються з досить неочікуваними даними про низький рівень сміливості як складової психологічної готовності до змін у студентів із позитивним самосприйняттям у професійній сфері, які було наведено вище (див. табл. 1).

Висновки. Проведене дослідження дозволило визначити особливості взаємозв'язків особистісних ресурсів, що є складовими інноваційного потенціалу студентів, та їх самосприйняття і самоствавлення у професійній сфері.

Більшість складових адаптаційного рівня інноваційного потенціалу (особистісної готовності до змін) є особистісними корелятами позитивного самосприйняття юнаків — майбутніх фахівців у професійній сфері. Студентам із позитивним самосприйняттям і самоствавленням у професійній сфері притаманні пристрасність, винахідливість, оптимізм, впевненість.

Значну кількість прямих інтеркореляцій з особливостями самоствавлення студентів у професійній сфері утворюють також особистісні ресурси, які складають нададаптивний рівень особистісного інноваційного потенціалу (особистісний динамізм як прагнення до змін).

Студенти, які позитивно сприймають процес та результат свого професійного становлення та задоволені професійною самореалізацією, мають високі оцінки особистісного динамізму за параметрами подолання себе, прагнення до розмаїтості, цінність змін, внутрішній локус стабільності.

Перспективи подальших досліджень мають полягати у вивченні причинно-наслідкових зв'язків між рівнем розвитку особистісних ресурсів інноваційного потенціалу та становленням системи самосприйняття, самооцінки та самоствавлення у професійній сфері.

Список літератури

1. Леонтьев Д. А. Личностное в личности : личностный потенциал как основа самодетерминации / Д. А. Леонтьев // Уч. записки каф. общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. — М. : Смысл, 2002. — Вып. 1. — С. 56–65.
2. Почебут Л. Г. Взаимопонимание культур. Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности / Л. Г. Почебут. — СПб. : Изд-во СПбГУ, 2007. — 281 с.
3. Сапронов Д. В. Личностный динамизм и его диагностика / Д. В. Сапронов, Д. А. Леонтьев // Психол. диагностика. — 2007. — № 1. — С. 66–84.
4. Харитонова Е. В. Опросник «Профессиональная востребованность личности» (ПВЛ) / Е. В. Харитонова, Б. Л. Ясько // Практична психологія та соціальна робота. — 2010. — № 7. — С. 45–57.

А. Н. Большакова

доктор психологических наук, доцент, профессор кафедры социальной психологии Харьковской государственной академии культуры

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И СИСТЕМА САМОВОСПРИЯТИЯ И САООТНОШЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СФЕРЕ

Резюме

Проведено исследование взаимосвязей личностных ресурсов, являющихся составляющими инновационного потенциала студентов, и их самовосприятия и самооотношения в профессиональной сфере. Определено, что большинство составляющих адаптационного уровня инновационного потенциала (готовности к изменениям) являются личностными коррелятами положительного самовосприятия в профессиональной сфере. Показано, что значительное количество прямых интеркорреляций с особенностями самооотношения студентов в профессиональной сфере образуют также личностные ресурсы сверхадаптационного уровня инновационного потенциала (личностного динамизма как стремления к изменениям).

Ключевые слова: инновационный потенциал, готовность к изменениям, личностный динамизм, самооотношение, профессионализм.

A. Bolshakov

doctor of psychological sciences, Professor of Social Psychology,
Kharkiv State Academy of Culture

INNOVATION POTENTIAL AND SELF-SYSTEM AND SELF- RELATION OF STUDENTS IN THE PROFESSIONAL SPHERE

Summary

A study of intercorrelations of personality resources being the constituents of innovative potential of students, and their self-perception and self-attitude in a professional sphere, is undertaken. It is certain that most constituents of adaptation level of innovative potential (to readiness to the changes) are personality correlations of positive self-perception in a professional sphere. It is shown that self-attitude of students in a professional sphere form intercorrelations with the personality resources of superadaptation level of innovative potential (personality dynamism as aspiring to the changes).

Key words: innovative potential, readiness to the changes, personality dynamism, self-attitude, professionalism.